

Erdély visszacsatolásának története

a bécsi hadjáratról a gubernium kezdetéig.

(Harmadik és befejező közlemény.)

Erdélynek visszacsatolása, mely a császári seregnek 1685 évi máramarosi és kővárvidéki téli szállásolásával valóban megkezdődött, a szövetségesek előtt még inkább igazolta a helyzetet. Azt t. i., hogy a török magyarországi birtokait nem képes többé megvédeni. A mitől Erdély nem ok nélkül félt, hogy a fejedelemség a versengő felek között egy nagy, véres küzdelem szinterévé válik: nem következett be. Erdély megszállása a legjobb auspitiók között indult meg, mert kitünt, hogy a porta már ezen a földön sem tudja megvédelmezni érdekeit. Csak egyetértésre és kitartásra volt tehát szükség s a teljes siker önként kínálkozott. Erdélynek megkezdett occupatiója ezt is, azt is nagyban elősegítette. Kitartásra ösztönözte a nem esekély akadályokkal küzdő s főként anyagilag teljesen kimerült bécsi udvart, mert Erdély új anyagi erőforrásul kínálkozott a háború sikeres folytatásához. De az egyetértés megbontásának is akadályt vetett, mert útját állotta a lengyel király erdélyi hódító törekvéseinek, elszigetelvén egymástól a két országot. Nem ok nélkül jelölték tehát Bécsben Erdély északi és északnyugati részeit téli szállásul. A czél tisztán állott előttük s jól tudták, hogy ha Erdély Lengyelországgal egyesül, a szövetség megbomlik; a mi pedig a háború további sikereit nagyban veszélyeztette volna. Pedig a lengyelhez való csatlakozás Erdély részéről is komoly aggodalmakra adott okot. A Carafánál küldetésben járó Gyulai Ferencnek nem ok nélkül veti szemére a tábornok, midőn az a sereg kivitelét kéri s az adózás kérdésében nem tud ígéretet tenni, ezt mondván: „Fogadom adnátok az lengyel királynak és az hadainak, holott

pedig nálunk nélkül soha ellenséget nem vert,¹ mert „az lengyel bizonynyal lejött volna — mondja később Nagy Pálnak — sőt igen hiteles lengyel követ is jött volna tractára, ha ő tőlök jöhetett volna“.² E szemrehányások nem voltak alap nélküliek. Sobieski u. i. régi tervével nem hagyott föl, sőt 1686 májusában Erdélybe akart nyomulni. E végből már eleve tudósította a fejedelmet, hogy kész őt protectoratusa alá fogadni. És mindez a bécsi politikusok előtt nem volt titok, sőt jól tudták Sobieskinek Apafival, Telekivel, Tökölivel és Zrinyi Ilonával fentartott összeköttetéseit.³ Ha egyéb okból nem, e miatt is résen kellett lenni a császári vezéreknek.

Hiábavaló ennél fogva a Carafához küldött újabb és újabb követség; hasztalan a tábornoknak a követek által tett ígéretek.⁴ Nem sokat használt a Kolozsvárra kirendelt négy tanács úr és húsz deputatus közben járása sem.⁵ A kemény tábornokot, ki a panaszok debreczenieknek egy ízben azt mondotta, hogy mehetnek panaszra akár a megfeszített Jézus Krisztushoz is, vagy a pokolbeli ördögökhöz: „a mit feltett véghez viszi — nehéz volt csak némi engedékenységre is birni. A súlyos terhet tehát viselni kellett.

A Bécsbe küldött négyes követség⁷ munkájától remélték inkább a dolgok jobbra fordulását. És nem hiába, mert ott a Carafa ellen benyújtott súlyos panaszukat⁸ meghatva vették tudomásul s az ügy megvizsgálását és a sérelmek megorvoslását ígérték.⁹ „De hogy az hadakat onnét elhozhasssák, abban mód nincs — jelenti Pernyeszi —

¹ Tört. Tár 1882. évf. 487. l.

² Alvinczi P. okmánytára III. köt. 45. l. Nagy P. jelentése.

³ Fraknoi i. m. 174 l.

⁴ A delegatio Carafának az esetre, ha hadait kiviszi, vagy legalább beljebb nem bocsátja, 2000 aranyat és egy paripát ígért, secretariusának 100 aranyat és egy paripát. (Alvinczi P. okm. III. köt. 45. l.)

⁵ A bizottság iratait ld. Erd. Országgyűl. Eml. 18. köt. 458 s. köv. l.

⁶ Ld. Alvinczi P. okm. III. köt. 72 l.

⁷ Az 1685 őszén felküldött Haller és társai követsége.

⁸ Ez ügyben jan. 16-án küldték fel követüket. Ez előterjesztésükben előadják a debreczenieken elkövetett kegyetlenkedéseket. Hogy mint pusztítják ki őket mindenükből s ha már nincs mit venni rajtuk, füstre akasztják őket, sós meleg vizet öntenek torkukba s egyéb kegyetlenkedéseket követnek el. (Alvinczi P. okm. III. köt. 70 és köv. l.)

⁹ Alvinczi P. okm. III. köt. 79. l.

mert nincs hova tenni s így az kihozások felől reménységünk sem lehet“.¹

Ha már nem menekülhettek a hadsereg zaklatásaitól, legalább enyhíteni óhajtották annak féktelen garázdálkodását. És erre alkalom kínálkozott, mert Bécsben a megígért vizsgáló bizottságot csakugyan kinevezték.² Ez alkalomból küldték fel márezius elején Bethlen Miklóst Máramarosba, hogy ott a német commissariussal inquiráltasson a kvártélyozó had „excessusairól“. Nagy fáradtsággal, bosszúsággal és keserűséggel végezte Bethlen a nehéz munkát. „Máramarosban volt akkor kvártélyban Veterani — írja önéletírásában — egy gyalog és négy lovas regimenttel; nagy sokaság, irtóztató teher egy oly sovány vármegyén“.³ És „annyi ezer embernek és lónak gazdag kiteleltetésén kívül vittek ki magokkal egy pénz fizetése nélkül búzáat circiter 66 ezer köblöt; zabot circiter 160 ezret; készpénzt többet vontak sokkal 200 ezer rh. forintnál, nem hiszem egy bakta hija lett volna a 300-nak is. Egy szóval milliéhoz közelítő és elmét, hitelt felülhaladó teher volt az“.⁴ Bethlen pedig pontos, lajstromozott kimutatásban végezte munkálatait; számításait ennél fogva megközelítő adatoknak elfogadhatjuk.⁵

Ily körülmények mellett nem esodálkozhatunk, ha a kolozsvári deputatio az elkeseredés hangján ezt írja a bécsi követségnek: „Boldog isten! be nehéz nekünk; nem hogy az idegenek, de kegyelmetek is csak túl-túl hiszik a mi nyavalyáinkat, ninesen nyelv, az ki kimondhatja, nincs oly penna, kívül a kéz kírhassa, a miket elkövetnek szegénységinken“.⁶ A kolozsvári deputatusok pedig Kalotaszeg, Kővár- és Lápos vidékéről festenek egy, a Bethlen által bemutatott siralmas képet⁷

Nem sokat segített a dolgon tehát a bécsi udvar által kinevezett vizsgáló bizottság sem, mert a panaszkodó községek vallomását

¹ Erd. Országgyűl. Eml. 18. köt. 432. l.

² E bizottság tagjai voltak: Csáki István kassai generalis, Szentiványi László és Kinczink Jakab hadbiztos.

³ Magyar Tört. Emlékek III. köt. (Önéletírás II. köt.) 17. l.

⁴ Ugyanott 18. l.

⁵ Bethlen M. Kinczinkkel (mint ő írja Kintzig) tárgyalt (Ld. Önéletírása 17—20 l.) Telekinek írt jelentéseket ld. Erd. Országgyűl. Eml. 18. köt. 481 l.

⁶ Alvinczi P. okm. III. köt. 105. l.

⁷ Ugyanott.

semmibe se vették. Erről győz meg a delegatio által Doboka megyébe kirendelt másik biztos: Rhédey János jelentése is.¹ Carafát pedig a bizottságok működése még haithatatlanabbá tette. A mit a katonaság idáig elemésztett és elprédált, számba sem vette, hanem fizessen Erdély 50 ezer tallért — mondja — s akkor kiviszi hadait Bereg és Ugoesa vármegyékbe.² Türelmetlenségét pedig eléggé igazolja az a körülmény, hogy e nyilatkozata után egy hétre (márcz. 26.) már azt írják a szathmári követek a bécsi négyes követségnek, hogy Carafa oly veszedelemmel fenyegeti az országot, melyet száz esztendő alatt nem ért. „Hazánk végső romlását lenni látjuk — írják kétségbe esve — az istenért is ezt orvosolni éjjel-nappal munkálkodja kegyelmetek“.³

De a Bécsben működő négyes követség munkálkodása sem volt még ez ideig reménynyel kecsgetető. Jó szívet mutattak ugyan ott nekik s alkalmat adtak a tárgyalásra, de végleges megállapodásra nagyon nehezen jutottak. Nehezítette a tárgyalások menetét a nagy távolság, mely Bécs és Szeben között volt. A pontokba foglalt s a követek által leküldött propositiókat u. i. Szebenbe is tárgyalás alá vették.

A követség jan. 9-én jutott fel Bécsbe s 16-ikán volt első kihallgatásuk a császárnál, de az érdemleges tárgyalások csak február közepén kezdődtek meg, a mikor Lipót császár kinevezte három megbizottját, kikkel az erdélyi követek tárgyalásaikat folytatták.⁴

Ápr. 5-ikén már másodszer küldik le Bécsből azt a 20 pontból álló propositiót, mely Erdély csatlakozásának föltételeit jelölte meg s mely a hiteles formában kiállítandó diplomának alapját képezte volna.⁵

Ezek a pontozatok egészben véve s Erdély akkori viszonyait tekintve kielégítőeknek mondhatók. Az u. i. kétségtelen, hogy Erdély önállóságából jóval többet hagyott meg, mint a Dunod-féle propositio.

¹ Erd. Országgyűl. Eml. 482.

² Alvinczi P. okm. III. köt. 102—103 l.

³ Ugyanott 120. l.

⁴ A császár plenipotentialis megbízó levele febr. 14-én kelt, melyben saját maga részéről Dietrichstein Ferdinánd herceget, Bádeni Herman őgróftot és Stratman Henrik gróftot jelöli ki megbizottjaiul.

⁵ Ld. Alvinczi P. okm. I. köt. 10.) s köv. l. — Az első ízben lehozott pontozatok ideje nincs megjelölve. (Ld. Ugyanott 96 s köv. l.)

A császár szükség idején védelmet ígér Erdélynek (1. pont); a töröktől visszafoglalt s Erdély és részeihez tartozó terület a fejedelemségé marad (2. pont); a fejedelem régi jogai biztosíthatnak (3. pont); a négy bevett vallásfelekezet szabad gyakorlata templomaival, iskoláival, parochiáival, jövedelmeivel és javaival meghagyatik (6. pont); az idősebb és ifjabb Apaffi Mihály is megerősítetik a fejedelemségben s utánok a szabad választás joga megmarad (7. pont); a fejedelem czíme és jelvényei is megmaradnak s ezeket a császár el nem tulajdoníthatja (9. pont); Erdély szabadon köthet szövetséget, csak a császár érdekeivel ellenkező ne legyen (8. pont); biztosítatik a szabad költözködés és kereskedés joga (10. pont); patronatusi és papi (sacerdotale) jogot ő felsége sohasem igényel Erdélyben (11. pont); Erdély követei az udvarnál illő tisztelettel fogadtatnak (15. pont); s a törökkel kötendő béke vagy fegyverszünet *pontjaiba Erdély is befoglaltatik (17. pont). Mindezekkel szemben Erdélynek köteleznie kell magát, hogy ő felsége törekvéseit előmozdíttja, háború esetén 100 ezer tallért fizet, béke idején félsannyit. Szükség idején gabonával, élelemmel (annona, com meatus) segítse hadait, fuvar és segítő férfiakot adjon (18. pont). De az erdélyi hadaknak a keresztyénekhez csatlakozásit Várad és Temesvár elfoglalása előtt nem kívánja ő felsége (14. pont). Ez a szerződés pedig titokban marad s a töröknek még békekötés esetén sem jelentik ki. Azonkívül kötelező nemesak a császárra és fejedelemre, hanem utódaikra is. A diplomát pedig, ha előbb nem lehet, két hónap alatt, hiteles formában állítják ki (19. 20. pont).

Az erdélyi rendek tárgyalás alá vették a pontokat¹ s egészben véve elfogadták azokat. Stílárís módosításoktól eltekintve, főként a 16. pontban előforduló „*jure superioritatis et feudi*“ kifejezés cilen emelnek szót s a 100 ezer talér fizetése ellen tesznek kifogást. Ez utóbbit 30, usque 50 ezer tallérra óhajtják reducálni² s — bár nem kizárólagosan — a gabona élelem és fuvar ellen is kifogást tesznek. Ez újabb válaszszal Nagy Pált indították el máj.

¹ Szept. 5-én már másodizben veszik ezeket tárgyalás alá. Az első megállapodást Büdöskúti vitte fel Bécsbe Datumát nem tudjuk.

² A követséggel megbizott Nagy Pál titkos instructiójában 60, esetleg 80 ezer tallérig adnak engedélyt (Alvinczi P. I. 111.)

7-ikén Bécsbe¹. De mielőtt oda fent végleges megállapodásukat írásban foglalták volna, Erdély újból nem várt meglepetésben részesült.

Carafával nem tudtak egyességre lépni. A bécsi üzenet váltások mellett a vele való tárgyalásnak nem is volt többé értelme.² De ide s tova a téli szállásolás ideje is lejárt s a csapatokat a hadi terv szerint kellett mozgósítani. Nemsokára egy más tábornokkal kell a sakkba szorított Erdélynek szembe állania. Ez a tábornok gr. Scherfenberg Frigyes volt, ki ez év tavaszán sereggel vonult be Erdélybe.

Szinte gúnyiratnak vehetnénk azt a magas császári kegygyel saturált levelet, melylyel Lipót Apaffinak Scherfenberg küldetését bejelenti — ha azt nem tudnók, hogy a politikai életben a legrútabb jogtalanságok elkövetését rendszerint a legfinomabb fűszerrel szokták izelíteni. „Miután különböző és nem megvetendő hírnököktől figyelmeztetve lettünk — így kezdődik a levél — hogy a török a tatárral együtt Erdélybe törni készül: küldöm tábornokomat, hogy az én *legkedvesebb* provincziámat (Erdélyt) a gonosz ellenség torkából kiragadja.³ Nagyon szépen hangzik e levél, de ha még annyira fenyegető lett volna is a török, tatár erdélyi betörése,⁴ nem hihetünk őszinteségében. Scherfenberg küldetésének inkább az lehetett valódi ezéjja, hogy Erdélyt Lengyelország körmei közül ragadják ki. Sobieski u. i. egy pillanatra sem hagyott fel régi tervével: Erdélyt saját fennhatósága alá vonni. Csak kedvező alkalomra várt. A császári sereg mármarosvidéki téli táborozása kissé akadály volt a szabad érintkezésre, de Sobieski titkon ápolt terveit nem olthatta ki. És ezt jól tudták a bécsi udvarban is.⁵ Az erdélyi lengyel barátság a legvilágosabban tűnik ki azokból a bizalmas tárgyalásokból, a melyeket az év tavaszán folytattak⁶ s melyben Erdély újból a lengyel király oltalmába ajánlja magát.

¹ Ld. a. resolutiot, Nagy Pál istructioit és a Bécsbe vitt leveleket (összesen 36) Alvinczi P. I. köt. 103. köv. 1

² Alvinczi P. I. köt. 109. l.

³ Ugyanott 81. l.

⁴ Tatár készülődésről a mármarosiak csakugyan vettek hírt, de ennek a lengyelek útját állták s mikor Bethlea Miklós erről Telekit tudósítja (márcz. 28.) Lipót már megírta Apaffinak Scherfenberg-t ajánló levelét. (Ld. Bethlen levelét Erd. Országgyűl. Eml. 18. köt. 481. l.)

⁵ Buonvisi május végén írt jelentése Fraknoi i. m. 177. l.

⁶ Erd. Országgyűl. Eml. 18. köt. 473. s köv. 1. Alvinczi P. I. 80 l.

Scherfenberg megjelenése tehát a szövetségesek közös czélja szempontjából indokolva volt, de Erdély függetlensége, szabadsága, politikai önállósága tekintetéből kétségtelenül sérelmes. Mert semmi-féle ürüggyel elpalástolni nem lehetett, hogy a tábornok az országot nem megoltalmazni, hanem meghódítani lépett annak területére. Hiába írta meg tehát Scherfenberg a fejedelemnek, hogy ő nem ellenség, a fejedelem és ország javára, oltalmára jó, ő előtte senki se fusson, salva gvardiat (oltalom levelet) ad mindenüvé; pénzre hordják élését a táborra, ő pénzen él, csak az egy közönséges prófontot szolgáltatassa az ország . . . a fejedelemmel kiváu quo citius eo melius szemben lenni, végezni és az országból kimenni.¹ A szép szavaknak nem adtak hitelt. „Mi ezzel szemben — írja Bethlen M. — azt végzők“: valaki német salva gvardiát kér jószágába, megnótáztatik. Az ország hada, vármegye székely minden üljön fel Bethlen Gergely commandója alatt. Gyulafi László udvari főkapitány is a mezei katonákkal, a szász natio 2000 jó fegyveres gyalogot állítson.² De e fegyverbe szállással valami komolyabb actióra nem is gondolhattak. Hiszen már az intézkedés is a legutolsó pillanatban történt; akkor, a midőn Scherfenberg Kővár és Cseh között a Szamos mellett táborozott. De különben sem mérkőzhetett volna a gyülevész erdélyi had Scherfenberg rendezett seregével, mikor Bethlen Gergely táborában a jó és rossz puskások mellett dorongosak, vasvillások is voltak s nem hiányzott a siket, vak és csonka-bonka sem. De arra mégis alkalmas volt az erdélyi sereg, hogy Scherfenberg törekvéseit figyelemmel tartsa s a szerfölötti pusztításban megakadályozza. Minél fogva nem is ütközött meg vele, hanem rendszerint vagy előtte ment, vagy oldalról követte.³

Scherfenberg tehát jóformán akadály nélkül vonúl be seregével az országba. Május elsején jelenti Szathmáron írt levelében, hogy Erdélybe jön s rögtön útnak is indul s máj. 9-ikén már Czikón s 12-ikén Bonczidán üt tábort. Oldala mellett van a gyüölt ellenség, Csáki László is. Egymásután küldi a tábornok leveleit Szebenbe a fejedelemnek s kéri az ő határozott válaszát, mert különben kénytelen lenne akarata ellenére azt tenni, a mit ő felsé-

¹ Bethlen M. önéletírása II. köt (Magy. Tört. Emlékek. III. k.) 24. l.

² Ugyanott.

³ Trausch, Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum Pars II. 225. l

gének és a seregnek érdeke megkiván. A fejedelem panaszainak felsorolásával válaszol: hogy a honnan segedelemet várt az ország, a legnagyobb veszedelmet kell tapasztalnia¹ s már csak az hiányzik, hogy a tábornok magát nyiltan ellenségnek vallja.

Május 20 ikán már Kolozsvár alatt táborozott a német sereg. Innen újból levelet küld a tábornok a fejedelemhez, melyben fájdalmának ad kifejezést, hogy a fejedelem ő felsége protectioját megveti és ragaszkodik a törökhöz s újból kéri őt, hogy változtassa meg szándékát s ne vesse magát és övéit végső veszedelemre.² A fejedelem s Erdély megmarad passivitása mellett s így a feszült viszony tovább tart; elképzelhető, hogy mily nagy kárára annak a vidéknek, melyen a német sereg végig vonúlt. A passiv ellenállásban részt kellett venni az egész országnak. A mezei, falusi népszét futott már a német seregtől való félelmében is. Erdőkbe rejtőztek el. A városok lakosainak pedig védelmezni kellett magokat, különben fejökkel, jószágaikkal fizetnek.³

E közben követség-küldéssel s izenet-váltásokkal telik az idő. A fejedelem Tökölivel is érintkezésbe lép s a törökkel is levelezésben állott. Alig hogy tudomást vesznek Scherfenberg jöveteléről, követet küldenek a szerdárhoz, segítséget kérve a német had kiűzéséhez, mert az sok is, tüzes is, alig remélhetik ennél fogva, hogy megbirjanak vele.⁴ A fejedelem a váradi pasának is írt. Ez máj. 20-ikán válaszol, hogy értesült Scherfenberg és Csáki bemeneteléről. Nem hiszi ugyan, hogy oly erővel lennének, hogy egy országot meghódítsanak, de ha mégis szükség volna segedelemre, ő a váradi hadakkal s a tömösvári pasa is a borosjenői hadakkal segítségére megy az országnak.⁵

De arra, hogy a török segítséget adjon, ez idő szerint nem

¹ Elősorolja országa veszedelmét. Többek között: „castella, oppida, pagi, villae et quod dolentius, parochiae, sanctaque templa dei depredantur, perterriti e solitis locis populi aliqui despoliantur, aliqui occiduntur. (Alvinczi P. I. 160.)

² Alvinczi P. I. 164.

³ A Kolozsvár falai között lévő minden rendű és ranguaknak adott szigorú, részletes instructiot ld. Alvinczi P. okm. I. köt. 181. s köv. l.

⁴ Alvinczi P. I. 137.

⁵ Ugyanott 164. l.

igen lehetett kilátás. Oda át Magyarországon mindinkább szűkebbre szorúl a török által hódoltatott terület. Nyolcz nappal azután, hogy a váradi pasa fentebbi levelét megírta (máj. 28.), válaszol szerdár Ahmed pasa is szegedi táborából. Eger ostromáról értesíti a fejedelmet s írja, hogy ő neki arra felé kell indúlnia. Lépjen tehát érintkezésbe a fejedelem Ibrahim pasával, ki a Lippa mellé rendelt tábor élére állíttatott.¹ Az összeköttetés nem is marad el. Jósika István, ki előbb a szerdárhoz járt, mindjárt (máj. 30.) Ibrahim pasához megy a fejedelem levelével, hogy megtudja, micsoda dispositiója van Erdély megsegítésére? Egyidejűleg a váradi pasának is ír, elpanaszolva a Kolozsvár vidékén tett pusztításokat s kéri őt, „csináljon a németnek distractiót, hogy legyen onnan is félelmek.“² És nevezetes, hogy midőn a fejedelem a török segítségtől várja a német invasió elhárítását, a török hadak főgenerálisa azt reméli, hogy Erdély az ő hadaival a török sereghez esatlakozhatik. Jun. 8-án ugyanis jelenti Szulejman pasa Drinápolyból a fejedelemnek, hogy a hadak főgenerálisává választatott „mihez képest — írja — egész ázsiai, európai hadainkkal s gyalogságainkkal, hat seregből álló népeinkkel s egyéb helyekről is egytől fogva ezerig, ezertől fogva százezerig fizetést vevő hadviselőnkkel Istenben bizván, Drinápolyból szent hadakozásra indúltunk, hogy a sok kárt és romlást szerző német nemzetségen bosszút aljunk. Felhivja ennél fogva a fejedelmet, hogy készüljön s a mint erre felszólítást kap, esatlakozzzék a török sereghez.³ A esatlakozásnak azonban már eleve útját vágta Scherfenberg bejövetele s így az Erdélyben levő német seregnek a lengyel törekvések meghíúsítása mellett a török erő megbénításának, Erdély semlegességre szorításának fontos szerepe is jutott. Erdély pedig továbbra is passiv ellentállásra volt kárhoztatva, mert Scherfenberget alkudozással el nem tudták távolítani; a török sereg pedig, mit őszintén maguk sem kívánhattak, nem segíthette meg őket.

Arra az egyre azonban Erdély még képes volt, hogy egy

¹ Ugyanott 198. l.

² Ugyanott 205—206. l. »A német had már Kolozsvárhoz szállott s onnan sok helyekre kicsapnak, kastélyokat, városokat, falukat felvernek, prédálnak, pusztítanak mindenütt és égetnek is sok helyen« — írja a fejedelem.

³ Alvinczi P. I. 206. l.

másik oldalról jövő inváziót megakadályozzon. Thökölynek Erdélybe jövetelét értem.

A magyarországi fejedelem Váradon történt elfogatása után szabadságával együtt nem nyerte vissza régi befolyását. Ambíciójának és tehetségének megfelelő hatáskört keresett. De a megváltozott viszonyok mellett nehéz volt ezt feltalálni. A töröknél nem találta fel, ki — elég rossz politikát folytatva — nem használta ki saját ezéjlaira Thököly tehetségeit. Thököly tehát Erdélyre vetette tekintetét. Hátha a hazai földön, melynek ő ugyan kiközösített gyermeke volt, megtalálja elvesztett befolyását? Itt keresi tehát összeköttetéseit¹ s 1686. elején Sebestvárra, Erdély határára vonúlt. Erdélyi területen akart keresztül menni, hogy Munkács várának, melyet hősiés neje: Zrinyi Ilona védett, segítséget vigyen. Sőt Apaffi csatlakozását kívánta s mi több: az erdélyi fejedelemségre vágyakozott. „De az erdélyiek ép oly kevésé sereglettek zászlója alá, mint a magyarországiak.“² Azonban mégis vérmes reményeket táplált; azt hitte, hogy az egy Munkács várából országokat hódíthatna. Mindezen törekvése azonban meghiúsult Erdély ellenállásán. Innen ugyanis, bár a török miatt kiméletes formában, tudtára adták Thökölynek, hogy tartóztassa magát az országon átmenni³ s miután ez nem használt, de Ilye felől mégis betört az országba: az ellene kirendelt Bethlen Gergely Hunyadtól megszalasztotta.⁴

De a német inváziótól sehogy sem tudott szabadúlni a szerencsétlen ország. Sőt Scherfenberg mindinkább beljebb hatolt seregével. Ő neki határozott ezéjja volt az ingadozó Erdélyt már most a nagy mérközés előtt egészen német részre nyerni meg. Ennek biztosítékául két erősségnek, Dévának és Kolozsvárnak átengedését kívánta. Természetes, hogy Erdély ilyen egyezkedésről hallani sem akart, mert ez a meghódolásnak nyilvánvaló documentuma lett volna. De különben is visszatetsző volt, hogy egy ily fontos dologban

¹ Török-magyarkori államokmánytár VII köt. 151. 157. l.

² Augyal Dávid, Késmárki Thököly Imre II. rész 164. l. (Magyar Tört. Életrajzok 1889.)

³ Alvinczi P. I. 89.

⁴ Török-magyar kori államokmánytár. VII. köt. 175. — Thököly fellevezésével Bethlen M. szerint Teleki Mihály „a német előtt való ereditumát akarta erősíteni.“ (Önéletírás II. 27. l.)

a tábornokkal egyezkedjenek, a mikor követelik Bécsben tárgyalnak a csatlakozás felől. A Scherfenberggel való tárgyalásokat azonban megszakítani nem lehetett. Követség követtséget ért alkudozni a tábornokkal. „Engem négyszer küldöttek követtségbe hozzá — írja Bethlen Miklós — egyszer Bálint Zsigmonddal Szamosfalvához, másodszer Mikes Pállal Árpástóhoz, harmadszor Dániel Mihálylyal Sajó-Keresztúrhoz, negyedszer Téglás János brassai polgármesterrel Apahidához.”¹ De ezek az alkudozások nem vitték előbbre semmivel sem az ügyet, mert mind a két fél erősen ragaszkodott álláspontjához; Scherfenberg a várak átadását, a szebeni delegatio pedig a tábornok kivonulását sürgette. A Szebenbe működő delegatio olykor már némi engedékenységre hajlandó volt. Utóljára is ők voltak a gyöngébb fél, hiszen erőszakkal állottak szemben. De azért egészben véve a „passiva resistentia“ elvéhez becsülettel hívek maradtak.

Az alkudozás tehát siker nélkül folyt. Hasztalan volt minden törekvés, Scherfenberget távozásra nem bírhatták. Már azzal is megelégedtek volna, ha a sereg a Szamoson túl megállapodva ütné fel táborát.² Élelemről is hajlandók gondoskodni s e végből jun. 10 ikén a szükséges instructiókkal ellátva küldik a táborhoz Gyulai Ferenczet négy társával együtt.³ Scherfenberget azonban fel nem tartóztatják. Junius 23-ikán Apahidánál táborozik;⁴ három nap múlva már Torda felé indítja seregét.⁵ Mint maga mondja a tábornok, nem úgy, mint ellenség s ő tőle ne is fusson a nép. A sok romlásnak, mely a lakosságot éri, sem ő az oka. Hiszen ő ígért salva gvardiat, de az ország eltiltotta tőle a népet. Minden okozott kárért s veszedelemért azt az egy-két „nagy authoritatívus“ embert okozza, a kik miatt idáig egyezés nem jöhetett létre.⁶ Szeretne azért a tábornok magával a fejedelemmel, vagy a főbb urakkal

¹ Önéletírása II. köt. 28. I. Ld. e követtségeknak iratait: Alvinczi P. I. 171., 203., 230. és 260. l.

² Ld. a Bethlen Miklósnak és Dániel Mihálynak adott instructiot. Alvinczi P. I. 161. l.

³ Alvinczi P. I. 231. l.

⁴ Ugyanott 272. l.

⁵ Ld. Bethlen M. és társai levelét Apahidáról jun. 26-áról. (Alvinczi P. I. 279.)

⁶ Ugyanott 280. l.

találkozni, tárgyalni s megállapodásra jutni. Fél a császár haragjától, hogy eddig késett a dologgal s mintegy szemrehányólag mondja, hogy ha ezt előre tudja, „mihelyt bejött, mingyárást Szebenhez ment volna és eddig vagy balra, vagy jobbra által esett volna ezen a dolgon“.¹

A német tábornál commissarius szerepet vivő Gyulai Ferencz ez idő szerint közvetítője az alkudozásnak, izenetváltásoknak. Ő neki, mint a hadak élélmzése intézőjének, sokszor volt alkalma Scherfenberggel bizalmasan tárgyalni az erdélyi dolgok felől. Egy alkalommal elpanaszolja neki a generalis, hogy minő jó indulattal jött be az országba s minő kimélettel bánt Erdélylyel s mégis mennyire tartózkodnak a vele való érintkezéstől. „Bizony, ha Carafa jött volna be, eddig nagyobb s gonoszabb dolgokat eselekedett volna; az mint Carafa jön is, már az Tiszán által fog jönni“.² Újból és újból sürgeti, hogy óhajtana az urakkal vagy Telekivel tanácskozás végett találkozni. Már megelégednék Kolozsvár átengedésével is, hol a fejedelem embere lenne egyik főtisztviselő s hatszáz katona helyett már másfél száz bevitelével is beérné s „az is a rosszja volna“.³ A deputatusok azonban nem bocsátkozhatnak mindaddig érdemleges tárgyalásba, míg ő felségétől vissza nem jönnek a diploma felől tárgyaló követek.

A sereg tehát mindinkább nyomúl előre Szeben felé⁴ s az alkudozások szakadatlanul folynak egész addig, míg a bécsi követek is bevégezték tárgyalásaikat.

Jun. 28-án lett a bécsi alkudozásoknak vége. A fél évig tartó hosszas és fárasztó munka azonban — mint idáig minden egyezkedés — meddő maradt. Tárgyalásaik eredménye (ha ugyan annak mondható) az a 21 pontból álló diploma-tervezet, melyet még az nap aláírtak az egyezkedő felek⁵ s mely *Haller-féle* vagy *bécsi egyezés* neve alatt ismeretes.

A Haller-féle egyezés az ápr. 5-ikén leküldött propositio⁶

¹ Ugyanott 290. l.

² Ugyanott 277 l. És e fenyegetés nem volt egészen alaptalán. Ez időtájt Csáki Lászlónak levelet írt az ő bátyja, István Magyarországból, melyben igéri neki, hogy nem sokára meglátogatja Carafával. (Alvinczi P. I. 319 l.)

³ Alvinczi P. I. 290. l.

⁴ Jun. 28-án már Felvinczről írja Scherfenberg a fejedelemnek levelét.

⁵ Az erdélyi négyes küldöttség s a császár három megbízottja.

⁶ Ennek tartalmát fentebb ismerttettem.

pontjait foglalja magában.¹ Egészen új ebben csak a 15. pont, melyben ki van mondva, hogy a császár Erdélyt és részeit nem fogja téli szállással terhelni, ha csak az ország megvédésének szüksége nem követeli. A mi azonban a nehézséget okozta az volt, hogy a 19-ik pontot² a Scherfenberg követeléseinek szellemében bővítették, a mennyiben a két erősségnek Kolozsvárnak és Dévának átengedését kötötték ki. És pedig oly formán, hogy azokban az őrség két harmada császári, egy harmada erdélyi katonaság legyen.³ Ismerjük Erdély ellenállását a várak átadásával szemben. Mást nem várhattak a bécsi követektől sem. Ők tehát aláírták ugyan a bécsi egyezséget, de a várak átadása ellen még ott mindjárt protestatiót nyújtottak be s erről maguknak bizonyosság levelet is kértek. Ezt meg is kapták, de a diplomát egyenesen Scherfenbergnek küldötték el, hogy — mint Bethlen M. írja — „15 ezer oratorral“ szerezzon annak érvényt.⁴ A császár pedig hasonlóképpen határozottan kijelentette, hogy az egész diploma érvényét a várak átadásához köti.⁵

E szerint a bécsi tárgyalások beveződése nem hogy kiegyenlítette volna a Scherfenberg és Erdély között fenálló ellentétet, sőt még inkább éltre állította a dolgokat. A tábornok igazolva látta eddigi eljárását és követeléseit; a delegatio pedig elesett minden reménytől, melyet táplált a bécsi egyezkedés iránt. A feszült viszony tehát tovább tartott, sőt növekedett. Erdély megmaradt passivitása mellett, a tábornok pedig eddigi ő maga is békésnek hirdetett elnyomulását nyílt ellenségeskedéssé változtatta. Nyugtalan volt, hogy mind ez ideig semmi megállapodásra nem juthatott. „Ugy látom

¹ Szász (Carolus) Sylloge tractatum 10—17 l.

² Az ápr. 5-iki propositioban ez 18-ik volt.

³ A beszúrt rész így hangzik: „et pro majori tam hujus tractatus quam ipsius Transsylvaniae securitate pendente hoc bello et periculo, sacrae Caesareae Majestati sequentia duo loca nempe Claudiopolim et fortalitium Déva, cum in modum consignabunt, ut Caesareo praesidio pro duabus tertius, Transsylvaniae vero pro una tertia muniantur“.

⁴ Önéletírás II. köt. 23. l. — Bethlen M. „in solenni et authentica formá“ diplomát emleget, melyet a császár is aláírt s nagy függő pecsét alatt adott ki. Ezt azonban nem ismerjük s a körülményeket tekintetbe véve nem is hihető, hogy a császár egy bevégzetlen egyezséghez saját kezűleg aláírt s hiteles formában kiadott diplomával járult volna.

⁵ Szász (Carolus) Sylloge tractatum. 18—19 l.

— írja Gyulai F. Szász-Sebesről — ők minden inteniójukat csak az török ellen fordítván, nem akarnak securitás nélkül ez hazából kimenni. . . . Bizony uram! vagy megharezolunk vélek törökért, tatárért küldvén, vagy tyúkkal kalácsesal nyulunk az dologhoz, most változott meg annyira szándékjuk.¹ Most rábeszélő hangon akarja a tábornok Erdélyt engedékenységre bírni, majd fenyegetésekben tör ki haragja s azt mondja, hogy ha kell, senki sem lesz tirannusabb ő nála. „A szebeni hóstátokon kezdi el az égetést és az egész országot felégeti“, hogy ha a császáré nem lehet, a töröké se legyen Erdély.² Végre pedig erőszakhoz nyúl. Látna, hogy sem kérés, sem fenyegetés nem használ, július 8-án megtámadta s megverte a Szeben alatt levő Gyulafi hadait.³ Ez mély hatást gyakorolt nemcsak a szebeni delegatióra, hanem az egész országra és nem lehet kétségünk, hogy sokakat meg is félemlített, de megadásra még sem birtá az országot.

Minden a diploma elfogadásának, vagy elvetésének kérdése körül forgott. Kevesen lehettek a kik azt, úgy a mint Bécsben kiállították, elfogadni hajlandók lettek volna. Emlékeink szerint egyedül Bethlen Miklós volt az, ki a többi tanács urakkal és deputatusokkal szemben vallási és politikai okokból nyíltan a diploma mellett foglalt állást. Még Teleki Mihály is ellene szavazott.⁴

Bethlen leginkább kiérezte a jövőt s ki merete mondani a mit szíve sugallt. „Még ebben a házban, hol mi most tanácskozunk, a német gubernator fog parancsolni, mint Básta“, mondja deputatiban. Ő úgy vélte, hogy a diploma elfogadása által tartatik meg

¹ Alvinczi P. I. 321. 1.

² Ugyanott 326. 1.

³ Mikó János Naplójegyzetei. Közli Torma K. 17. 1. — Bethlen M. II. 32. 1.

⁴ Így Bethlen M. és Cserei német pártinak tünteti őt fel, sőt Gyulafi seregének felveretését is Teleki fondorlatainak tulajdonítja (Ld. Cserei M. Hist. 158 s. köv. h.) Bethlen Miklós jóformán az egy Telekinek róvja fel, hogy a diploma ellen oly nagy az ellenszenv, mert „ő lévén a centrum peripheriae totius Transsylvaniae“ megszédítette a többit s kit félelemmel, kit hízelkedéssel kit együgyűségből saját pártjára vont. A portai követségből hazajött Sárosi is eltagadta Teleki kedvéért az igazságot. Kolozsvári István is, ki két esztendei berlini, hágai, londoni követségből visszatért, Teleki parancsolatjára vagy hallgatott vagy hazudott, mert „oda fel azt javallották azok, a mi lelki atyánkfiai — írja Bethlen — hogy ante victoriam kössük meg a békekesség és status csumóját Bécsben“. (Önéletírás, Szalaynál II. köt. 37–38 1.)

az ország, mert később még nehezebb lesz a győző némettel szerződésre lépni. „Nem vagyok én corruptus — így folytatja szavazatát — sem ígéret sem adományyal, kit isten tud, hanem az isten keményít meg engem annyi sok és nagy ember ellen, mert szánom az isten házáat, szánom a fejedelmet, hazát, azt az odabe játszó gyermekeket és mindnyájan kegyelmeteket, magamat, maradékainkat“.¹

De egymaga a közvéleményt meg nem indíthatja, annyival kevésbé, mert e kétes és súlyos helyzetben az egyház is felemeli tiltakozó szavát a csatlakozás ellen. A jul. 8-iki vereség után következő vasárnap (14-én) ugyanis *Nagyari József*, a fejedelem udvari papja egy nagyhatású „fulminans“ beszédet tart a fejedelem s a Szébenben lévő tanács és deputatus urak előtt, melyben a némethez való csatlakozás ellen foglal állást.² Nem esodálkozhatunk rajta, hogy ha Nagyari a némethez való csatlakozás ellen predikált. Ismerve a bécsi udvarnak erősen katholizáló törekvéseit, — mely miatt sokszor maga a háború sikerét féltő baboros pápai követ, Buonvisi is intette a bécsi politikusokat — túlnyomóan kálvinista Erdély vallási okokból is méltán tarthatott a német uralomtól. A vallás miatt támadt idegenkedés annyira befészkelte magát az erdélyiek lelkébe, hogy maga a baboros főpap szükségesnek vélte kijeleni az erdélyiek előtt, hogy egyetlen gondjuk a törököt Magyarországból kiszorítani s hogy ő felsége a térítéshez erőszakos eszközöket alkalmazni soha sem fog.³

De bármiképen ítéljük is meg a dolgot, a nemzeti és vallási okok mellett más kényszerítő körülmény is ellene szólt a némethez való nyílt csatlakozásnak, ellene a Scherfenberg által követelt várak átadásának. Nem szabad u. i. felednünk, hogy a török ez idő szerint még mindig félelmes ellensége a németnek is s mennyivel inkább az lehet a gyöngye Erdélyországnak, ha ez maga ellen ingerli

¹ Önéletírás II. köt. 36. l.

² A beszéd textusa Jeremiás XXXVIII. r. 22. v. -- E predikációról Bethlen is emlékezik (Önéletírás II 38.) Cserei pedig kivonatos tartalmát adja (Historia 160 s köv. l.) A beszédet az Erd. Múzeum kézíratai alapján közöltem a Prót. Szemle 1900. évf. 41. s köv. 117. s köv. lapjain. — Nagy hatással alkalmazza e prédikációban Nagyari a versengő Egyptom és Assyria között romlásra jutott Zsidóország történetét Erdély szomorú helyzetére.

³ Ld. Buonvisi jelentését Fraknoi i. m. 181. l.

a pogány háragját. Még Magyarország szíve: Budavára a török kezében van; Erdély pedig a török kezeügyében. S mielőtt a két nagyhatalom újból összemérné fegyverét, a kis Erdélyt végkép eltiporhatja a pogány török, ha arról győződik meg, hogy törekvéseinek útjában áll. A követelt két vár átengedése pedig lehetett volna e más a török szemében, mint az ellenséghez való csatlakozás nyilvánvaló documentuma?

Igy is gyanús szemmel nézte a török Scherfenberg generalis hosszas Erdélyben időzését. Erősen szította, sőt teljesen megérlelte a gyanút a nemrég ellenségé lett Thököly. Ő ugyanis azzal vádolta be Telekit s a fejedelem tanácsát, hogy az Erdélyben levő német hadakkal személyes alkudozásokat folytatnak, hogy Erdélyt miképpen ejthessék német kézre.¹ Csupán a fejedelem és a beteg tanácsosok nem vettek részt az alkudozásokban.²

Baló Mátyás kapichiát faggatja a Drinápolynál táborozó sereg fővezére. Ő váltig erősítette, hogy Thököly hamisan költötte ezt a hirt, de a vezér nem hiszi, mert — mint mondja — neki a végbeli pasák is írják. „No írd meg az királynak, írd meg mind az urad tanácsinak, hogy eskeszem hatalmas császár áldott fejére, hogy ha megtudom, hogy az király, vagy tanácsi közül csak egy is szemben lészen az némettel, annál inkább véllek tractálniuk, mind magokat, mind maradékjokat az falra huddozóig³ Erdélyből kipszítom, soha Erdélyben lakni semmi nemzetségeket nem engedem, sőt az országnak az porát is az széllal fujtatom el, egyik követ az másikon nem hagyom. . . . Gondolja meg urad és az erdélyi urak, hogy Básta idejében micsoda szörnyen elpusztította volt az német Erdélyt és hogy oly éhségre jutottak az erdélyiek ő miattuk, hogy ebet, macskát, holt ember húsát ötték meg. A német elmegy haza,

¹ Alvinczi P. I. 251. 1.

² Oly pontos volt Thököly tudósítása, hogy még a tanácsosok neveit is egytől-egyig mind megírta a fővezérnek.

³ Ez egy régi bibliai eredetű kifejezés. Értelme az, hogy még a gyermekeket is kipszítom. Szarvas-Simonyi, Magy. Nyelvtört. Szótár I. köt. 1510 lapján falra huddozó eb = mingens ad parietem, bibliai helyét jelölve Károlyi vizsolyi biblijája I. 322-re utal. Kerestem e helyen a kifejezést, de nem találtam. — Spalatói Tamás a tatárok pusztításait rajzolva szintén használja így: „non relinquentes mingentem ad parietem“. Szabó Károly e helyt azt jegyzi meg, hogy serdülő fiúkat kell alatta érteni.

de hatalmas császár hadai mindenkor szomszédtokban lesznek s megemésztének benneteket, ha hívek nem lesztek. Hatalmas császárnak sok szeme, sok keze van, minden dolgot nekünk meghoznak Erdélyből, mit mivel ott az urad és az tanács“. ¹ És Erdélynek nem esekély fáradtságába került, míg követségek, ajándékok s a fejedelem levelei által némileg kiengesztelték a boszús fővezért, de a felkellett gyanút még sem oszlathatták el. A töröknél lévő két kapichia még jul. 7-ikén kelt levelében is a fővezér legnagyobb bizalmatlanságát adja tudtára a fejedelemnek. „Az erdélyiek olyan kétszínű emberek, az portát csak szóval akarják tartani, mindennel ajánlják magokat, de semmit hatalmas császárnak nem szolgálnak“ — írják a követek. A fővezér meg van róla győződve, hogy a fényes császár ellenségét Erdély minden bántódás nélkül tartja quartélyban s hizlalja „hatalmas császár nyilvánvaló nagy boszúságára s gyalázatjára“. A németet, Erdély rég kiűzhette volna, vagy levághatta volna, de még „az orrát sem ütötte úgy meg, hogy egy csepp vér is belőle kiment volna“. A Nádor-Fejérvár felé közelgő fővezér várja tizednapig az Erdélyből érkező híreket s ha ez idő alatt ki nem úzi a németet, az egész tatárságot Erdély ellen fordítja, hogy büntesse meg szófogatatlanságáért. A két kapichia: Nagy István és Baló Mátyás végezve jelentését kéri a fejedelmet, hogy sikétségre ne vegye ezeket, sőt siessen a porta kedve szerint megorvosolni a dolgot, mert bizony „periculum et quidem magnum im mora“.²

Mindezekre a fejedelem panaszokkal válaszol. Elpanaszolja, hogy már Szebent ostromolja a német s fegyverrel, tűzzel pusztítanak, mert a fényes portához hívek maradtak s a sereg követeléseit nem teljesítik. És a mennyiben a német erővel önmagok szemben tehetetlenek, kéri a fejedelem a nagyvezér segítségét.³

Valóban bámulatos, hogy Erdély mennyire kitartó kétszínű politikában, melyet különben a helyzet parancsolt. Semlegesnek maradni a két versengő fél között, nyíltan egyikhez sem csatlakozni, de mindkettőhöz jó arczot mutatni: ez Erdély akkori politikájának maximája.

¹ Alvinezi P. I 251. l.

² Ugyanott 327—330. l.

³ Hurmuzaki, Documente privatore la istoria Românilor. Vol. V. (Partea 1.) 116. l.

E két színt játszás azonban nem csak a török előtt volt már gyanus és keltett elégedetlenséget, hanem a bent időző német seregnél is unalmas volt.

Kétségtelen, hogy a német megszállás több reménnyel indult meg, mint a mennyit idáig a valóság igazolt. Többet vártak Erdélytől, mint a mennyit az ország önmaga veszélyeztetése nélkül adhatott. Scherfenberg tekintete már a magyarországi hareztereken nyugodott, de mint többször hangoztatta: az országból „sine securitate“ ki nem mehet.¹ De azért nem volt tanácsos túlságos mértékig próbára tenni a tábornoknak Erdély türelmét, hogy ez a töröktől eddig inkább színből kért segítséget csakugyan kieszközölje.

Azonkívül a lengyel király is állandóan figyelemmel kísérte az erdélyi állapotokat s fentartotta összeköttetését a fejedelemmel s Erdélyt kintartásra buzdította a passiv ellentállásban. És ha a régebbi nyiltan hirdetett kijelentéseiből nem tudnók is, ki kellene olvasnunk Lengyalországnak Erdély iránt táplált törekvéseit abból az állandó érdeklődésből, levelezésből, melyet Erdélylyel fentartott.² A mióta a német invasio megkezdődött, egyik főtörekvése volt Erdélyben a német uralom iránt az ellenszenvet, mi a nélkül is kezdettől fogva megvolt, fentartani és erősíteni. És hogy Erdély a passiv ellenállásban oly derekasan kintartott, részben a lengyel erkölesi támogatásának kell tulajdonítanunk. Nem volt tehát egészen oknélküli az a gondolat, hogy ha Scherfenberg kivezeti seregét Erdélyből, tüstént a lengyel király nyomúl be oda.³

Az időtájt, midőn Scherfenberg kérések és fenyegetések között Szeben felé tart seregével, a lengyel barátság minden eddiginél nagyobb mérvben nyilatkozik meg. Jul. 2-ikán érkezett ugyanis Szebenbe Visnyeki, a lengyel király követe nem kevesebb, mint négyszáz főnyi kísérettel. De az ily nagyszámú kíséret beboesátása ellen a szebeni polgárságnál mozgalom keletkezett, minél fogva csak

¹ Már jul. 8-áról Scherfenberg oly instructiót kap Bécsből, hogy Apaffival jó véget érve, csatlakozzék Curaffa seregéhez s vele együtt a budai táborba siessen. (Alvinczi P. I. 331. l.)

² Az 1684—1686-ik években folytatott sűrű és érdekes levelezést a marosvásárhelyi Teleki-család levéltárából közölte Szádeczky Lajos (Tört. Tár 1887. és 1888. évf.)

³ Alvinczi P. I. 372. l.

a követet bocsátották be a városba.¹ Ez a követ a legnagyobb indignációval nyilatkozik a császári sereg erdélyi viselkedése ellen. Ő Felsege (t. i. a lengyel király) keresi a módokat — mondja a követ — hogy Erdélyt ez elnyomatástól megszabadítsa. Meg is mondotta ezért a szövetségesek nála lévő követeinek, hogy semmiképpen sem helyesli az erdélyi állapotokat s kérjék uraiktól annak megorvoslását. Erdélyt pedig felszólítja a király követe által, hogy teljes szabadságát megőrizve, csatlakozzék a szövetségesekhez.²

A fejedelem e jó indulatról tanuskodó levélre megint csak panaszai-val válaszol. Elmondja, hogy mily vigasztalására van neki a király, a midőn Scherfenbergtől az eddiginél nagyobb jogtalanságokat kell tűrnie. Elősorolja az ő követeléseit Kolozsvár és Déva átadása iránt s fenyegetőzéseit, hogy tüzzel pusztítja el az országot. Kéri végül a király közbenjárását a császári sereg visszahívásához.³

Scherfenberg tábornok jól tudta, hogy Erdélynek Lengyelországgal fenntartott állandó érintkezése az ő ügyét nemhogy előmozdítaná, sőt inkább hátráltatja. De akadályt nem vethetett az érintkezésnek. Hiszen Lengyelország urának, a császárnak szövetséges volt s hogy Sobieski ambícióját, érzékenységét meg ne sértsék, arra a bécsi udvarnál is nagyon ügyeltek. Az erdélyieket szerette volna ennél fogva a lengyelektől elidegeníteni. A julius 2-iki lengyel követségre czélozva mondja egy alkalommal a tábornok Gyulai Ferencnek, hogy vigyázzanak, mert a lengyelek követét „bizony követi mindjárt az hada.“ A lengyel had pedig rettenetes. „Éktelen utálatos kívánsági s prédálási lesznek, mert minden lengyelnek egy-egy szekérnek kell lenni és nemhogy marha, de még az maeskánk sem marad meg“ írja Gyulai a deputatusoknak.⁴

De az erdélyiekkal egyébként is éreztetni akarta Scherfenberg, hogy a lengyelrel fentartott barátság nem tetszik neki s a lengyel követség megérkezése óta még az eddiginél is nagyobb el-lenségeskedésre fakad. A két malomkö közé szorúlt Erdélynek pedig csak újabb panaszokra adott alkalmat. És e szorongatott

¹ Tagbuch des Johann Irtheill (Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens. Neue Folge. 360. l.)

² A követ instructióját ld. Alvinezi P. I. 311. és köv. l.

³ Történelmi Tár. 1888., 360. l.

⁴ Alvinezi P. I. 319. l.

helyzetben az is vigasztalásúl szolgált, hogy volt a ki panaszait meghallgatta. Jul. 21-ikére, már egyik bécsi követ is megérkezett, a ki Scherfenberg követeléseinek megerősítését hozta hírül. Innen is elestek tehát minden reménytől. A török fővezér is ugyanakkor fenyegette meg utolsó veszedelemmel, ha némettől el nem állanak. „Ha Felsőged könyörülő szive rajtunk meg nem indul — így szól a panaszos levél — „vertálódik ez az szegény haza.“ Annál inkább kéri tehát a lengyel király közbenjárását, mert bizonyosan tudják, hogy az iránta való hajlandóság miatt neheztel Erdélyre a császár. „Felsőged kegyelmes protectiójától félt bennünket — írják — és felsőgedtől irtóztat minden utakon és módokon.“¹

Mind e panasz azonban, ha enyhítette is a fájdalmat, gyógyírt nem hozott a sebekre. A helyzet ura tehát továbbra is Scherfenberg tábornok maradt. Ő nála volt a fegyver, a hatalom és most már a diploma is az ő kezébe van letéve. Hiszen eddig is azt vetette oda az erdélyieknek, hogy a bécsi követek semmit sem visznek végbe, „ha esztendeig oda fel laknak is s a meddig ő tőle (a tábornoktól) informatio nem megy, nem concludátatik az tracta.“² Ebben igaz is volt s Erdélynek be kellett látni, hogy a tábornokkal kell megalkudnia. Ő már az időtől kezdve, hogy Szeben alá vezette seregét, nemcsak a hadmozdulatokkal tanusít erőlesebb fellépést, hanem kívánalmait is szigorubban és határozottabban szabja meg.

Julius 9-ikén Szeben mellett lévő táborából a közvetítéssel megbízott Csáki László által terjeszti elő az egyezkedés pontjait és pedig:

Kolozsvár Déva és hozzá még Fehérvár átadását s míg ezek megtörténnek, kezesekül Telekit, Székely Lászlót kéri s a három nemzet főbbjei közül egyet-egyét. Élelmet köt ki s biztosítékot az iránt, hogy a törököt nem segíti Erdély sem titkon, sem nyilván, hanem ő felsőgedvel minél előbb egyezsége lép. Végül, hogy a tábornok embereinek passust ad. Mindezek ellenében Scherfenberg megígéri, hogy a sereget a Maros mögé vonja vissza és féken tartja. Ez az egyesség pedig a bécsi követek visszaérkezéséig maradt érvényben s biztosításképen egymásnál residenseket tartanak.³

¹ Történelmi Tár. 1888. évf. 363. 1.

² Alvinczi P. I. 318. 1.

³ Alvinczi P. I. 333. 1.

A generalis nagyon ridegen s az eddiginél nagyobb mértékkel szabta meg itt kívánalmait. Erdély pedig e feltételek mellett, mint eddig nem tette, most sem egyezkedhetett. Nem egyezett bele a városok átengedésébe s a kezesek adásába sem. Élelmet s a kívánt assecuratiót azonban hajlandó volt megadni, ha a tábornok is felhagy ellenségeskedésével s egy helyt állapotodik meg, a mig egyebek felől Bécsben határoznak.¹

Scherfenbergnek nem lehetett érdeke makacs követeléssel késleltetni az egyezkedést, mert ekkor már tudta, hogy neki távoznia kell. Jól tudták azt Erdélyben is, hiszen a lengyel király megírta s izente, „hogy Scherfenbergnek igen hamar ki kell Erdélyből menni.“² És míg ez a tudat Erdélynek „sas szárnyat“ adott,³ addig a tábornokot engedékenységre kényszerítette. Scherfenbergnek be kellett látnia, hogy a megfélemlítés politikájával nem sokra megy s a mitől Szeben falai között egy kissé tarthattak, a város megostromlását meg sem kísérlette.⁴ Jul. 10-ikén már tovább vezette seregét s Kis-Torony mellől küldi meg a közvetítő Csákiival újabb pontokban megjelölt kívánalmait. E szerint, bár a városok átadásához ragaszkodik, az erdélyiekre bizza azok kijelölését. Most már Erdély is tesz egy lépést az egyezkedés felé s bizonyos feltételek, kikötések mellett hajlandó Szász-Sebest átengedni.⁵ Ez azonban Scherfenberget nem elégíti ki s még Kolozsvárt, vagy Besztereczét kívánja. Így aztán újból fennakad az egyezkedés, mert a felajánlott feltételek kölcsönösen nem elégítik ki az alkudozó feleket. Marad tehát minden a régiben. A fejedelem török segítséget kér, a tábornok pedig az eddigi ellenségeskedést folytatja. Panaszkodik az élelem hiánya miatt s kéri az „annoná“-t, de azért a búzát is kaszáltatja, ott a hol éri. „Ez igazán olyan, mint mikor a húsról két bőrt vonsznak le“ — írja Gyulai Kis-Kerékről.⁶

¹ Ugyanott, 335. l.

² Bethlen M. Önéletírás II. köt. 39. l.

³ Ezt Bethlen M. Telekiről mondja.

⁴ Csak re infecta mene el minden hostilitás mutatás nélkül . . . másként csak 10, 12 bombával is megveheti vala, írja Bethlen M. (Önéletírás II. 44. l.)

⁵ Alvinczi P. I. 336, 337. l.

⁶ Ugyanott, 339. l.

Scherfenberg állandóan mozgósítja seregét,¹ zaklatásnak és pusztulásnak téve ki a vidéket, melyen a tábor keresztül vonult. A német tábornál működő Gyulai Ferencz küldözgeti tudósításait Szebenbe, melyben a táborban történt dolgokról, Scherfenberggel való tárgyalásairól értesít.

E közben jul. 19-én a bécsi követek egyike Inezédi Mihály visszaérkezett.² Meghozta a meddő hirt a tárgyalások bevégeződéséről. A diploma-tervezet pedig a tábornok kezébe jutott, ki már erre támaszkodva újíthatta meg követeléseit. És ő nem is mulasztotta el nyomatékkal sürgetni a diploma elfogadását s az abban megjelölt két hely átengedését. A diploma leküldése tehát Scherfenbergnek adott „sas szárnyakat.“

Láttuk fentebb Erdély állás foglalását a diploma, illetve a várak átadásával szemben, minek folytán elképzelhetjük az éles ellentétet is, mely a tábornok és Erdély között most még inkább kifejlődött. Scherfenberg nem veszi tréfára a dolgot s az eddignél nagyobb erélyvel lép fel. Gyulai Ferencz szerepe idáig olyan volt a német táborban, mint egy követé. Az erélyiek érdekeit képviselte s a Szebennel való érintkezés közvetítője volt. Scherfenberg most minden további érintkezésnek bevágja utját, ha t. i. az ő Felsőge által beküldött pontokat el nem fogadják. Ezután Gyulait is rabnak tekinti, ha velök marad s a mit eddig ő maga kínált, salva gvardiát sem ad. És „nem hogy kárt nem tétet ezután, hanem az embert is vágatja.“³ És ezt annyival is inkább tehette, mert a jul. 8-iki felveréssel megijesztett, majd tétlenségre kárhozottatott erdélyi had előbb lázongani kezdett s nem sokára egészen fel is oszlott.⁴

Scherfenberg határozott szándékairól Szebenbe értesülve Gyulai Ferenczet⁵ és Inezédi Mihályt küldik a tábornokhoz követségbe.

¹ Jul. 14-ikén Hosszú-Aszorán, 15-ikén Megyesen, 18-ikán Sároson, 19-ikén Ebesfalván van a tábor.

² A többi követek még elmaradtak mert Haller János fia „az urfi Haller József,“ kit apja tanuságnak okáért magával vitt, az udvarnál elhíresztelt pletykáival a követeket kellemetlen helyzetbe, önmagát pedig fogságba keverte (Erd. Országgyűl. Eml. 18. köt. 537. és 540. l. Avinczi P. I. 391.)

³ Alvinczi P. I. 370, 371. l

⁴ Mikó János naplójegyzetei 18—19. l. Bethlen M. II. köt. 32. l.

⁵ Gyulai F. ugyanis haza került, mert a tábornok már azt sem engedte meg neki, hogy őket Maros-Vásárhelyig elkísérje.

Értesítik őt, hogy ők jóformán a bécsi tracta pontjait sem ismerik, adja tehát kezökhöz legalább annak a másolatát. Azután pedig a dologban magok a deputatusok nem is határozhatnak mert e fontos ügyben az egész ország jóváhagyása szükséges. Adjon tehát a tábornok alkalmat és időt országgyűlés összehívására, mialatt a nép betakarítsa a termést. A két-hely átengedése ügyében pedig követeket fogják felküldeni ő felségéhez s megkérlik más keresztény királyok s fejedelmek közbenjárását is. De hogy az egyezésre készségüket kimutassák, felhatalmazzák a követeket, hogy a diploma-tervezet 19-ik pontjában kifejezett 25 ezer arany, vagy 50 ezer tallér megfizetésére ígéretet tehetnek.¹

A követség nem járt eredmény nélkül. Scherfenberg ugyanis jul. 30-ikán kelt assecuratoriájában tizenkét napi időt biztosít a fejedelemnek és rendeknek országgyűlés összehívására, hogy a bécsi tracta pontjai felett tanácskozzanak. Ő maga az idő alatt a Szamos mellé vonúl táborával s ha serege számára élelemről gondoskodnak, nem csak hogy nem akadályozza az arányt, hanem inkább elősegíti.² Viszont a követek is adnak a tábornoknak biztosítékot, hogy a kitűzött idő alatt bevégezve tanácskozásaitat végső és teljes érvényű határozatot hoznak. De Scherfenbergnek ezen kívül más kívánságai is vannak. Nevezetesen fizessen Erdély 100 ezer tallért, még pedig felerészben a tábornok kezébe. Azon felül három kezeset kíván a három natioból és assecuratoriát a fejedelem és az ország statusa nevében. Végül, hogy mindezek megerősítéséért ő felségéhez gyors küldöncz menjen.³

Gyulai Ferencz így megint visszakerült Scherfenberg táborába s aug. 1-én Csapóról írva már értesíti a fejedelmet némely Magyarországról érkezett hírekről. Arról, hogy Budavár ostroma mennyire előre haladt. „Már három felől az portát lerontották . . . Egyfelől az lotharingos támad, másfelől az bovarus, harmadik felől az brandenburgus.“⁴

Bármennyire kedvezők voltak is a Buda ostromáról érkezett hírek, a német hadnak nem lehetett hosszas alkudozásokkal Erdélyben

¹ Alvinczi P. I. 374—378. l.

² Ugyanott I. 379. l.

³ Ugyanott I. 381. l.

⁴ Ugyanott 385. l.

tölteni az időt. Így tehát a Scherfenberghez aug. 3-ikán visszaküldött Inceédi Mihály követ a tábornál lévő Gyulai Ferencz segítségével egyességre lépett a tábornokkal.

Az Inceédi elé szabott instructio Erdélynek ez idő szerint táplált kívánalmait jelöli meg, mely szerint kifejezi a tábornok előtt, hogy az országgyűlésre adott idő kevés, miért is, ha azalatt nem határozhatnak, „az üdő rövid voltának“ tulajdonítsa a generális. Kérniök kell továbbá a követeknek a generális közbenjárását ő felségénél az iránt, hogy az erősségek átadását közöljék a diplomából, s hogy téli szállással ne terheljék többé az országot s hogy adót ne fizessen addig Erdély, míg ő felségéhez esatlakozásukat nem declarálhatják. Azonfelül ígérük kedveskedésüket a tábornoknak, hogy ha kivezeti hadait a sokat pusztított hazából s ügyöket ő felségénél a kívánt irányban elősegíti. Még Csáki szolgálatjától sem idegenkednek többé, csak ezt idő előtt a török miatt elhíresztelni nem óhajtják. Végül abban is beleegyeznek, hogy a fejedelem megbízottaival együtt a generális részéről Csáki László menjen fel Bécsbe a fenforgó ügyek elintézésére.¹

Mindezekre az Apahidán aug. 7-én történt megállapodás hét pontban válaszol. És pedig kiköti, hogy tíz nap alatt 50 ezer tallért fizessen Erdély a generális kezébe. Megállapítja a Bécsbe küldendő követek személyét.² Egymásnak assecuratiót ígérnek. Csáki Lászlónak pedig családjával együtt biztosítékot, hogy sem személyökben, sem vagyonukban bántódásuk nem lesz. A generális pedig eyebekben kedvező infomatiót ígér ő felsége előtt.³

Erdélynek e föltételekbe bele kellett nyugodnia, mert a generális további alkuról hallani sem akar.⁴ Kiállítják, tehát a fejedelem és az ország neve alatt a tábornoknak assecuratiojukat, mit a generális viszonz.⁵ Inceédi Mihályt pedig újból Scherfenberghez küldik, hogy a tábornál levő Gyulaival egyértelemben munkálják az

¹ Ugyanott 186. l.

² Csáki Lászlót a generális részéről s a deputátus urak (Gyulai F. és Inceédi M.) egyikét a fejedelem részéről.

³ Alvinczi P. I. 388. l.

⁴ „De nullo anplius tractatu nec scire, nec audire volo“ írja a fejedelemnek aug. 7-én. (Alvinczi P. I. 390. l.)

⁵ Ld. Alvinczi P. I. 402. s köv. l.

ország javát, s hogy az 50 ezer tallér megfizetésére szeptember elsejéig haladékokat eszközöljenek.¹

Azalatt az aug. 12-ikére meghítt országgyűlés is összegyűlt Szeben városában. Ezen az egyesség legnehezebb pontjának értelmében az 50 ezer tallér előállításáról kellett gondoskodniok. Valóban nem kis feladat volt az ily nagy összeg gyors előteremtése. Rendes úton, adókiivetés által nem is lehetett ily összeget előállítani. Nem először történik, hogy kivételes eszközkhöz folyamodnak; onnan vesznek, a hol van. Míg az ország visszafizethetné, kölesönképen kivetik a summát a főurakra, nemesekre, birtokosokra, városokra, özvegyekre. És pedig oly szigorú záradékkal intézkedik ez ügyben a tanács és deputatio, hogy a kik aug. 20-ikáig meg nem fizetnék a kivetett összeget, két annyit érő birtokát három évre kénytelen átengedni annak, a ki helyette a kirótt összeget lefizeti.² Ezt a kölesönt a tanácsurak s a deputatio róvta ki, az országgyűlés pedig ezeknek visszafizettetés módjáról gondoskodik. Alig képzelhető nagy adót vetett ki: portánként 40 frtot stb.³

De nagy reménység fejében történt ez az adózás; t. i., hogy ne legyen több téli szállásolás Erdélyben, hogy semmiféle német had ne jőjjön be, hogy a generalis Erdély érdekeit pártfogolja odafent, hogy míg nyíltan nem esatlakozhatik Erdély, az úgynevezett évi „honorarium“-ot ne fizesse a császárnak. Ezekre vonatkozólag Seherfenberg második assecuratoriáját aug. 28-án már Szolnok melletti táborából adja meg.⁴

Megszabadult tehát az ország a nagy tehertől; a német invasiótól, mely lidéreznyomásként nehezedett rá. A fejedelem házával, udvara népével s a mellette levő főrendű becsületes hívekkel és nemes rendekkel együtt aug. 27-ikén már elhagyhatta Szeben városát;⁵ hol mintegy menedék helyen 9 hónapig időzött. De nem nagy reménységgel a jövő iránt, miért is a fejedelem és város kölesönösen

¹ Gyulai F. és Inezédi intstructioját ld. ugyanott 405.

² 22 személyre 1000 tallér, 25-re 800—500 tallér és 147 személyre és városra 100—100 tallér esett. Csak két városra jutott 100 tallérnál kevesebb. (Alvinczi P. I. 396. s köv. l.)

³ Erd. Országgyűl. Eml. 18. köt. 546. l.

⁴ Alvinczi P. I. 416. l.

⁵ Inezédi Pá. naplója (Tört. Emlékek II. köt. 11. l.)

assecurálják egymást. A fejedelem protectiója és kiváltságai megtartásáról biztosítja a várost, ha újból oda kellene menekülniök. A szebeniek viszont arról, hogy befogadják őket s készek lesznek „ő nagyságokkal élni, túrni, szenvedni, halni“ s hogy a befogadottakat „sem félelem, sem barátság, sem jóreménység, sem pedig bosszúság, vagy akármi egyéb tekintetre nézve“ elárúlni nem fogják.¹

A végső megpróbáltatásig jutott haza tehát kissé fellélegzett s ha a jövő nem kecsgettette is rózsás reményekkel, a passiv védelmi harez, mit a német invázióval szemben kifejtett, bizonyára növelte önbizalmát. Valóban a szabadságát, önállóságát, függetlenségét védő Erdély szinte önmagát felülmúló erőt fejtett ki. Adózott a végső kimerülésig; a fejedelem és tanácsa szűk falak közé húzódott meg, a nép passiva resistentiára volt kárhozható. Végül még az ország hadait is felültették, hogy ha bár a hazát ezzel meg nem menthetik, a becsületnek eleget tegyenek.

Azt a szívós, passiv önvédelmi harezot kell itt felismernünk, melyre oly sok magasztos példát találunk feljegyezve történelmünkben az időkben, midőn a nemzet legdrágább kincsét: szabadságát, függetlenségét, önállóságát védelmezte. Egy magasán fellobogó láng volt ez, melyben a hazaszeretet tüze ég. Erdély visszaesatolásának történetéből az 1686-ik év eseményei között ez az erkölcsi tudat nyújtott vigasztalást.

Az események alakulatait azonban ez idő szerint Erdélyben is egy magasabb politikai elv irányítja. Az az általános — mondhatjuk — európai politika, mely a pogány török kizsoritását idáig oly szép sikerrel vezette a megvalósulás felé. Erdélynek a nagy küzdelemben szintén részt kellett venni, mint a hogy részt vett jóformán egész Európa. Nagy áldozatokat követelt az minden részről, de talán legnagyobbat Erdélytől, mert neki önállóságát, régi alkotmányát kellett feláldoznia. Az 1686-ik évi események után ez már nyilvánvalóvá lett. Erdély ez évben még legalább látszólag megőrizte függetlenségét s a német protectio az ország passiv ellenállásán tört meg. De viszont Scherfenberg is megtörte az utat a német uralomhoz s megtanította Erdélyt arra, hogy a Dunod-féle „nolentes-volentes“ kijelentés nem volt pusztá beszéd. Sőt a fegyver erejénél fogva az 1686-ik év már a német uralom kezdetének mondható.

¹ Alvinczi P. I. 412. s köv. 1.

A midőn Scherfenberg elhagyta az országot, Budavára körül a leghevesebb küzdelem folyt már s ő neki valóban nyereség volt, ha az apahidai szerződés érvénye mellett távozhattott. Nyereség volt már magában a távozás is, mert akkor, midőn Budavárát a legerősebben vítták, semmiképen sem lehetett célravezető eljárás a német sereg egy részét Erdélyben lekötve tartani. Annnyival inkább nem, mert a török nagyvezér is hatalmas sereggel sietett az ostromlottak felmentésére. És valóban Scherfenberg már a legszükségesebb időben (aug. 29. és 30 án) érkezett meg Budvár alá,¹ de még elég korán ahoz, hogy a végső küzdelemben jelentős súlyt vessen a keresztyén sereg mérlegébe.

Már csak napok kérdése volt, ki lesz az úr Szent István birodalmában, mert Budavár bírása valóban azt jelentette. Végre szeptember 2-ikán négy oldalról intézett erős roham a keresztyén sereg kezébe juttatta Budát a másfél százados török uralom után.

Budavárának visszavívása egy újabb hatalmas lépés volt a török magyarországi uralmának megtöréséhez, melylyel együtt Erdély történelmének is egy új fejezetéhez jutottunk.

Fegyver jogán 1686. tavaszától már a német Erdélyben az úr s így a visszacsatolás kezdetét is innen kell számítanunk.

A fegyver jogán gyakorolt birtoklás azután jóformán már nem is szünetelt egész odáig, míg a visszacsatolás diplomaszzerűleg végleges megoldást nyert. Ez a megoldás azonban még idő kérdése volt, de meg kell jegyeznünk, hogy csakis idő kérdése, mert Budvár visszavétele után alig lehetett kétség a felől, hogy a török magyarországi uralma rövid időn megdől, a mivel együtt pedig Erdély önként a német császár, mint magyar király uralma alá kerül.

A csatlakozás formai megoldása tehát ezután már inkább Erdélynek érdeke, mint a bécsi kormányé, mert a német, fegyvere jogán, úgy is az ország birtokában volt. Erdély továbbra is fegyveres fedezet mellett alkudozik a diploma felett.

A Haller-féle diplomát azután már szívesen fogadta volna, de azt — Bethlen M. szerint — már azelőtt elfűtta a párisi szél a Lengyel János király trombitája által.¹ Budavár visszavívása

¹ Károlyi A. Buda és Pest visszavívása 401. és 402. l.

óta Bécs felől nem olyan szél fúj Erdély felé, hogy azt oda visszahozta volna. Sőt a diplomaszzerű egyezkedés a bécsi politikusokra nézve annál kedvezőbb lehetett, minél későbbben történik.

A töröktől nyílt elszakadásra ugyan még egy ideig Erdély sem gondolhatott, sőt még azután is sokáig erősítette ragaszkodását „hatalmas császár köntöséhez“. 1688. május 9-ikén azonban elfogadta Erdély az Absolon Dániel által szerkesztett „Nyilatkozat“-ot, melyben kimondja a töröktől való elszakadását s azt, hogy visszatér Magyarország királyához, „melytől az irigykedő sors és némelyek nagyravágyó merénylete által szakítottatott volt el“.

Idáig tart Erdély visszaesatolása történetének a második szakasza, melyre harmadikúl a Lipót-féle diploma kiadásáig terjedő időszak következik. A Lipót-féle diplomát Bethlen Miklós 1690. végén hozta le Bécsből, mit az 1691. január 10-ikén tartott országgyűlés elfogadott s az ország gubernatorát s egyéb hivatalnokait megválasztva, az u. n. gubernium korának nyitotta meg kezdetét.²

A mint annak idején a török hódítás szakította el Erdélyt az anyaországtól, épen úgy a török uralom vezette vissza Magyarországhoz.

A török uralom megszűnésével a független erdélyi fejedelemség történelmi missiója is megszűnt. Nem szabad tehát pusztán a bécsi hódító politika szempontjából itélni meg a visszaesatolás tényét, mert a történelmi alakulatok szükségképeni követelménye volt az. De egyenes követelménye volt annak a nemzeti szempontnak is, mely a két országrészt a történelmi múlt, a tradíciók, a közös érdek és a közös nemzeti törekvések által mindinkább szorosabb egyesülésre utalta. Ha tehát annak idején nemzeti missiót teljesített az anyaországtól különvált erdélyi fejedelemség, a nemzeti érdek szolgálatában állott akkor is, a midőn újra egyesült.

SZÁDECZKY BÉLA.

¹ Önéletírás II. (Magyar Tört. Eml III) 39. l.

² A visszaesatolás története ez utolsó két szakaszának részletei tárgyalását, a helyszűke miatt mellőznöm kellett. Egyszerűen utalok tehát Jakab Elek, „Az erdélyi fejedelemség utolsó évei“ cz. munkájára (Magyar Tört. Tár-20. köt.). A most mellőzött kor pedig, mint a gubernium előkészítése, a fel nem használt adatok alapján kidolgozandó új értekezésnek képezheti tárgyát.